

ФЕНОМЕН ПОСТКАПІТАЛІЗМУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОБОТИ Ш. ЗУБОФФ «THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM: THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE AT THE NEW FRONTIER OF POWER»)

ДОЛЬСЬКА, ОЛЬГА¹
ГОНЧАРЕНКО, ЄВГЕН²

Анотація

Актуальність теми у тому, що сьогодні особливого значення набуває пошук характеру опису розвитку сучасного інформаційного суспільства з метою виходу на нові методологічні підходи його розуміння і, як слідство, його бачення, перш за все, на шляху його майбутнього. Будь-яка методологічна база, що стосується аналітики суспільних відносин має спиратися на певні філософські теорії, концепції, а краще – підходи. Аналіз сучасного суспільства в такій постановці питання стає вкрай складним завданням, оскільки вже майже двадцять п'ять років наукова спільнота не має кількісного показника великих за об'ємом і складних за логікою роздумів робіт. Однак є роботи окремих авторів, чий роздуми, висновки і підходи мають ввійти до скарбниці філософської думки сучасності. Один із авторів такої оцінки – американська дослідниця, професорка гарвардського університету Шощанна Зубофф, відома своїми науковими відкриттями ще з нульових років ХХІ ст. Її позиція, оцінка та характеристика пізньої форми капіталізму, яку вона позначає як «посткапіталізм», має особливий «кольоровий окрас», він виділяється своєю свіжістю і щільністю думки. **Мета дослідження полягає в ознайомленні із останньою роботою Ш. Зубофф, із демонстрацією основних тенденцій, підґрунтях, конкретних локації зародження нового типу капіталізму – наглядового капіталізму. Завдання дослідження:** 1) з'ясувати сутність та характеристики пізнього капіталізму, за ідеями Ш. Зубофф; 2) окреслити механізми активізації інформаційно-комунікативних технологій, формування їхнього впливу на характеристики пізнього капіталізму; 3) обґрунтувати поняття «наглядовий капіталізм», показати його концептуалізацію у якості методології опису інформаційного суспільства нового покоління і нового підходу, в якому органічно поєдналися соціологічні, антропологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри сучасного соціуму. 4) сформувати концептуалізацію опису інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. з метою вийти на новий ракурс і суспільства або пізнього капіталізму. Глибокий аналіз привів авторку до висновків про характеристику пізнього капіталізму як наглядового. У статті пропонується розгляд основних положень, категорій та стратегії розвитку посткапіталізму за матеріалами її роботи «Наглядовий капіталізм»; дається короткий аналіз кожної частини книги; підводяться підсумки прочитаного матеріалу. **Методологія дослідження** ґрунтується на системно-структурному підході, аналітично-історичному, на методології аналізу повсякдення з метою активного залучання соціологічних, економічних, антропологічних, інформаційно-технологічних, психологічних даних. **Висновки.** Спираючись на антропологічні, соціологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри впливу інформаційно-комунікативних технологій вона сформувала цілісну, концептуально обґрунтовану методологію опису сучасного інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. Останнє дає можливість вийти на новий ракурс бачення розвитку суспільства (в її термінології «пізнього» або «наглядового» капіталізму), що, без сумніву, збагачує теоретичну базу сучасної науки.

Ключові слова: «наглядовий капіталізм» (посткапіталізм), методологія дослідження суспільства, цифровий світ, влада, нематеріальні чинники, інформаційно-комунікаційні технології, середовище цифрових кампаній.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Актуальність теми у тому, що сьогодні особливого значення набуває пошук характеру опису розвитку сучасного інформаційного суспільства

з метою виходу на нові методологічні підходи його розуміння і, як слідство, його бачення, перш за все, на шляху його майбутнього. Це активізує характер традиційного аналітико-системного підходу, але вже на ґрунті нового категоріально-понятійного апарату. Це стає вкрай необхідним завданням у філософії та суспільних науках, оскільки аналіз суспільства завжди є актуальною темою, в якій перетинаються філософські, соціологічні, антропологічні дослідження, концептуальні розбудови, системно-аналітичні пошуки тощо, тощо. Для цього виникає потреба проана-

¹ Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
E-mail: dolska2016@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>

² Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
E-mail: ievgen.goncharenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6073-4159>

лізувати останні публікації з метою «вловити» ту логіку пошуку з боку науковців, на яку вони спиралися в останні роки, підґрунтя, на яких розвиваються особливості сучасного суспільства, центральні тренди та реперні точки цих особливостей. Виникає також потреба у термінологічних пошуках щодо назви сучасного капіталізму, оскільки останній став тією формою суспільного устрою, яка має силу у сьогоденні світового масштабу. Мета такого аналізу, огляду стосується виходу на головні позиції та характеристики капіталізму, який все ще залишається не проаналізованим у контексті інформаційно-комунікаційних трансформацій. Однак є роботи окремих авторів, чий роздуми, висновки і підходи мають ввійти до скарбниці філософської думки сучасності. Один із авторів такої оцінки – американська дослідниця, професорка гарвардського університету Шошанна Зубофф, відома своїми науковими відкриттями ще з початкових років ХХІ ст. Її позиція, оцінка та характеристика пізньої форми капіталізму, яку вона позначає як «посткапіталізм», має особливий «кольоровий окрас», він виділяється своєю свіжістю і щільністю думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Тема суспільства присутня вже з Античності, набула систематичного аналізу із часів Модерну, але концептуальний розвиток, зокрема капіталізму, був представлений роботами К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, М. Горькаймера та ін. Не можна не згадати роботи історико-теоретичного аналізу капіталізму із елементами антропологічного підходу, представлені роботами Ф. Броделя (французька школа Анналів), ідеями та роботами його послідовника І. Валлерстайна, який розробив методологію світ-системного аналізу, однак у своїх подальших роботах були висунуті та обґрунтовані теоретичні висновки про некоректність запропонованого ним методу щодо сучасної ситуації. Наприкінці 1980-х років ХХ ст. його ідеї були представлені у роботах «Історичний капіталізм: капіталістична цивілізація», а трохи пізніше «Європейський універсалізм: риторика влади» (Wallerstein, 2006. 152 p.; Wallerstein, 1995. 144 p.).

Сучасна соціальна філософія представлена величезним матеріалом, яка є і захоплюючою і драматичною водночас: З. Бауман, М. Кастальс, Е. Гідденс, Н. Луман та ін. Навіть ідеї Ф. Фукуями про апофеоз ліберально-демократичного устрою

капіталізму знайшли своє місце у загальному полотні філософської думки сучасності. Величезний інтерес становлять роботи сучасних аналітиків соціально-філософського напрямку, які активізували свої пошуки саме інформаційного суспільства. Прикладом можуть стати роботи Е. Тоффлера про неймовірні зсуви людства у ХХІ ст. (Тоффлер, 2000. 480 с.).

Не можна не згадати і роботи вітчизняних учених (Я. Тарароєв, О. Городиська, О. Дольська (Tararoev, Horodyska, Dolska, 2025, с.93-108); В. Воронкова (Воронкова, Венгер, 2020, с. 159-177; Воронкова, 2015., с.13-24; Воронкова, Нікітенко, 2022. 460 с.), В. Нікітенко (Воронкова, Нікітенко, 2022. 460 с.) та ін., у центрі уваги яких не лише особливості розвитку сучасного капіталізму, а і пошуки коріння виникнення його економіки. У прикладі може стати аналіз інформаційного суспільства В. Воронкової: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому інформація та рівень її використання кардинальним чином впливають на економічний розвиток і соціокультурні зміни в суспільстві. На нашу думку, інформаційне суспільство все глибше проникає в усі сфери сучасного соціуму – економічну, військову, медичну, екологічну, політико-адміністративну, медійно-комунікаційну, науково-освітню, культурну» (Воронкова, Венгер, 2020, с. 159-177). Автори згодні в одному, що серед головних трендів є: 1) урбанізація; 2) міграція; 3) інформатизація суспільства та проникнення нових телекомунікаційних технологій в усі сфери життя. Але за рахунок чого йде такий потужний вплив інформаційно-комунікаційних, можна сказати натисків, на суспільство, на людину? Це питання, яке залишалося до сьогоднішнього дня відкритим.

Особливий пласт робіт цього ракурсу присвячений неолібералізму: Д. Джоунз («Розвиток неоліберальної політики») (Jones., 2012. 432p.), Т. Флеу («Народження біополітики Мішеля Фуко») (Flew, 2012, Р. 44-65), Е. Бергін (Burgin, 2012. 280 p.), Г. Кріппенер (Krippner, 2011. 240 p.) та ін. Ці вчені створили основу прочитання робіт, у яких аналізується економічний і соціально-антропологічний контексти наслідків роботи провідних світових компаній та корпорацій, які працюють із інформаційними технологіями. Т. Флеу, наприклад, вважає, що неолібералізм є однією з найпоширеніших концепцій у соціальних науках. Крім того, він є одним із найвпливовіших факторів, що сформували механізми оформлення державної політики (Flew, 2012, Р. 44-65). А Деніел Стедман Джонс описує тран-

сатлантичну історію становлення неоліберальної політики, простежуючи сходження неолібералізму від академічності міжвоєнної Європи до верховенства за часів Рейгана та Тетчер. Він стверджує, що в перемозі політики вільного ринку не було нічого неминучого. Неоліберальний прорив далеко не є історією простого тріумфу правих ідей, він залежав від економічних криз 1970-х років та визнання необхідності нової політики політичними лівими. Він торкається шляху неолібералізму до влади, який почався в міжвоєнній Європі, центр якого після 1945 змістився до Сполучених Штатів, особливо до Чикаго та Вірджинії, де він набув простої ясності, яка перетворилася на безкомпромісне політичне послання (Д. Джоунз «Розвиток неоліберальної політики» (Jones., 2012. 432р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Старі концепції інформаційного суспільства не зачіпають питання того, за рахунок чого потужний вплив інформаційно-комунікаційних технологій визначають характер життя соціуму, не виписують механізми такого потужного впливу не тільки на соціологічні характеристики, але і на сьогодення, на буття сучасної людини. Отже потрібні нові шляхи, ракурси пошуку особливостей такого різноманітного за характером процесу інформатизації. Сьогодні в науці необхідними стають нові методи і підходи, що відповідають інноваційно-інформаційному та цифровому суспільству. Цікавими стають роздуми сучасних науковців у галузі соціології, кримінології, антропології, навіть географії (данина працям Ф. Броделя) тощо, що і об'єднує відомих науковців з метою розширити та вдосконалити сучасну дискусію про суспільство на ґрунті роздумів про приватний та держаний бізнес, про сучасну політику, про роль неолібералізму, про управління, менеджмент, про освіту та ін. Мета таких пошуків полягає в наступному: потрібен новий методологічний підхід до аналізу сучасного розвитку інформаційного суспільства.

Мета статті – проаналізувати одну із останніх робіт Ш. Зубофф і дати короткий аналіз кожної частини книги, підводячи підсумки прочитаного матеріалу. Це дасть можливість розглянути основні категорії, поняття, положення щодо стратегії розвитку посткапіталізму за матеріалами роботи «Наглядний капіталізм».

Вирішення цілей статті:

1) з'ясувати сутність та характеристики пізнього капіталізму, за ідеями Ш. Зубофф;

2) окреслити механізми активізації інформаційно-комунікативних технологій, формування їхнього впливу на характеристики пізнього капіталізму;

3) обґрунтувати поняття «наглядний капіталізм», показати його концептуалізацію у якості методології опису інформаційного суспільства нового покоління і нового підходу, в якому органічно поєдналися соціологічні, антропологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри сучасного соціуму.

4) сформулювати концептуалізацію опису інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. з метою вийти на новий ракурс і суспільства або пізнього капіталізму.

Методологія дослідження ґрунтується на системно-структурному підході, аналітично-історичному, на методі збору фактичного матеріалу, який завжди виступає «повітрям» вченого і представляє одну із головних форм емпіричного рівня наукового пізнання. Логіка такої методології прийшла із природознавчих наук, але знайшла свою реалізацію і в науках гуманітарного напрямку. Тому активними стали системно-соціологічний, системно-антропологічний, системно-економічний, інформаційно-технологічний та психологічний наголоси відносно розгляду повсякдення сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Роботи Ш. Зубофф за межами Сполучених Штатів все ще залишаються маловідомими. Вона професорка Гарвардського університету, має потужний список наукових праць (Дольська, 2023, с 23-27). Слухаючи ранні інтерв'ю, які вона давала у нульових роках ХХІ ст., можна припустити, що Зубофф йшла до своїх основних ідей поступово, «за відчуттями» (якщо проаналізувати її ранні висловлювання в Інтернеті), які спочатку були трохи «розмитими», але пізніше пролунали вже чіткими в її основній роботі «Епоха наглядового капіталізму». Однак вже в останніх роботах вона чітко описує основні науково-концептуальні позиції, підкреслює методологічні підходи, якими вона користувалася, пропонує величезний за масштабами фактичний матеріал і робить висновки, до яких вона йшла досить довгий час. В центрі її уваги – капіталізм та його трансформації у сучасному періоді історичного розвитку. Краще, якщо йти за авторкою, «нової епохи капіталізму».

Початок аналізу такої складної і динамічної системи господарювання, як капіталістична, свого часу започаткував А. Сміт. За законом А. Сміта, якщо є замкнута система, у ній рівень розподілу праці визначається самою цією системою. Є «хутір», він не взаємодіє зі світом, у ньому відбувається натуралізація господарства, тобто системі не потрібні зовнішні зв'язки. Згодом рівень розподілу праці зростає, систем ставало більше, що означало: розподіл праці стає все глибшим явищем. Весь розвиток господарювання після XVII-XVIII ст. – це конкуренція систем, що розширюються: якісь зникають, якісь зміцнюються. Наприклад, у XIX ст. французька система (після Наполеона) впала, а до кінця XIX ст. безперечно було зафіксовано три системи: англійська, німецька, американська. Як наслідок, створилися конкуруючі зони. Однак знову «втручається» закон: якщо вони не ростуть, то наслідком стає криза.

Теоретичні висновки про поведінку системи капіталістичного укладу було зроблено К. Марксом: якщо розширення системи неможливе, то капіталізм скінченний, і якщо є бажання розвиватися далі, необхідно змінити економічну модель. К. Маркс та Ф. Енгельс звернули увагу, що нові форми капіталізму переплітаються зі старими. Саме тому виникає потреба протиставлення чогось саме досягненням Модерну. У роботі «Німецька ідеологія» вони порушили питання про те, як виникають нові суспільства (Маркс, Енгельс, 1959. 603 с.). На їхню думку, клас висловлює нові інтереси (це і ілюзія, і інтерес). Все відбувається миттєво: цінності стають дуже розмитими, на їхній основі закладається картина світу, яка і починає претендувати на істинність. На її основі вже можна «конструювати» новий світ, нову спільноту, нове суспільство, адже будь-яка картина світу – це інтелектуальна зброя, яка може у будь-який час «перерости в організаційну, політичну, ідеологічну» (Маркс, Енгельс, 1959. 603 с.).

У XX ст. з'явилися зовсім нові економічні зони, ланцюжки взаємодій суспільних систем ускладнилися, отже, ризики зросли. Все більшого значення набувають інформація та інформаційне знання, на що і звернула увагу американська дослідниця. Вона задається запитанням: ми визначаємо тип суспільства за допомогою типу соціально-економічних відносин, але як визначається тип стосунків у ньому? За об'єктом присвоєння додаткової вартості, тобто: хто володіє і чим володіє – той,

хто розподіляє їх. У рабовласницькому суспільстві об'єктом присвоєння були людські тіла; у феодальному – земля, у ранніх формах капіталізму – уречевлена праця. Ш. Зубофф також турбується питанням, що виступає об'єктом присвоєння у пізній формі капіталізму (посткапіталізмі). Саме тому у центрі її уваги опинилися діяльність п'яти провідних компаній США, які працюють із Інтернетом та соціальними мережами (Apple, Google, Amazon, Microsoft, Facebook). У своїх роздумах вона відштовхувалася від досліджень Майкла Дженсена і Вільяма Маклінга («Теорія фірми: поведінка менеджерів, витрати з боку агентів і структура власності») (Polanyi, 2001, 360p.), Карла Поланьї («Велика трансформація» (Polanyi, 2001. 360p.), «Ідеї неофеодалізму» Мілана Зафіровського (Zafirovski, 2007. P. 393-427), З. Баумана «Поточна сучасність» (Bauman, 2000. 228 p.; Bauman, 1998. 136 p.) та ін.

Деякі слова про методи, якими користується американська дослідниця, вони і дозволили їй висловити новаторські ідеї. Поруч із методологією дослідження суспільного життя присутні результати антропологічних пошуків Г. Аренд, Т. Адорно, К. Поланьї, С. Мілгрема та ін. Можна із впевненістю сказати, що в її працях антропологія перетинається із феноменологією, психологією та філософією повсякдення.

Мета її роботи – «картографувати нову логіку та її функціонування» (Zuboff, 2019, p. 29), логіку нового капіталізму. Ш. Зубофф розрізняє капіталізм і наглядний капіталізм, межа між якими визначається цілями та методами збору даних. Саме тому в центрі її уваги п'ять провідних інтернет-гігантів. Усі п'ять (Apple, Google, Amazon, Microsoft, Facebook) практикують капіталізм, але у чистому вигляді не всі вони є елементами наглядового капіталізму. За її думкою, багато чого залежить від часового фактору. Наглядний капіталізм був винайдений у Кремнієвій долині, в Google. Це суто американський винахід: «капіталізм спостереження був винайдений у Сполучених Штатах: у Кремнієвій долині та в Google. Це робить його американським винаходом, який, як і масове виробництво, став глобальною реальністю» (Zuboff, 2019, p. 29).

Авторка постійно звертається до термінів *інструментальність*, *інструментальна влада*, розглядаючи їх крізь опцію тоталітаризму. Треба нагадати про ідею інструментального розуму, яка теж була висунута саме на ґрунті ідей тоталітаризму М. Горькаймером. «Розум, його соціокуль-

турне призначення і функціональне визначення, зміна типів раціональності є тими темами, якими Горкгаймер займався протягом усього життя. Він одним з перших в історії західноєвропейської філософської думки простежив за метаморфозами розуму у нових посткласичних контекстах» (Култаєва, 2002, 2006. с. 6).

Філософія індустріального суспільства – це філософія суб'єктивного розуму, в якій останній є виключно «здатністю розраховувати ймовірність і координувати вибрані кошти з цією метою». Він немає розумної у собі і для себе мети. Іншими словами, «мислення тепер може служити будь-якій меті – порочній чи добрій. Воно – інструмент усіх соціальних дій, встановлювати норми соціального чи приватного життя йому не дано, бо норми встановлені іншими. Розум уже не шукає об'єктивних та універсальних істин, щоб зорієнтуватися на них, він має справу з інструментами для вже цієї мети... все вирішує «система», інакше кажучи, – влада. У формалістичному аспекті суб'єктивного розуму, як показано позитивізмом, важливим є момент залежності його від об'єктивного змісту. Інструментальний аспект та гетерономний зміст підкреслено прагматизмом. Розум цілком поневолений соціальним процесом. Єдиним критерієм стала інструментальна цінність, функція якої панування над людьми і природою» (Горкгаймер, М., 2006, с. 17).

«Формалізація розуму призводить до таких соціальних практик, як «панування задля панування». Останнє має руйнівні наслідки як для самої людини, так і для природи. Процес самознищення людини, її екологічне відчуження мають парадоксальний характер: суб'єктивізація і формалізація процесу самозбереження перетворює його на процес самознищення» (Горкгаймер, М., 2006 с. 17). Така діагностика М. Горкгаймера повністю справдилася у добу посткапіталізму, коли під одними гаслами були приховані зовсім інші. Ось як оцінює інструменталізм Горкгаймер: «Які ж наслідки має формалізація розуму? Справедливість, рівність, щастя, толерантність – усі ці поняття, що в попередніх століттях, як уже згадувалося, були притаманні розуму або ним санкціонувались, втратили своє духовне коріння. Вони все ще залишаються метою і цілями, але вже не існує раціональної інстанції, яка мала б право встановлювати їх цінність та зводити їх із об'єктивною реальністю. Завдяки апробації в різних важливих історичних документах вони ще можуть насолоджуватися певним престижем,

а деякі з них навіть увійшли до Основного закону найбільших країн. А проте, їм бракує ствердження розумом у його сучасному сенсі... Чим більше сили втрачає поняття розуму, тим воно легше переходить до ідеологічної маніпуляції і навіть до найнахабнішої брехні» (Горкгаймер, М., 2006, с. 37).

Ідея про нову логіку та її економічне значення щодо масового виробництва, відому як фордизм, переноситься в нові умови існування суспільства, культури. Йдеться про новий цифровий світ. Ш. Зубофф посилається на роботи Еріка Шмідта та Джерела Коена [18], в яких поставлено наголос на «здатності» нового світу змінювати світогляд. У цифровому світі, у культурі цифри усі матеріальні цінності вже захоплені, тому «необхідно організувати боротьбу за духовний вплив», за соціальний, культурний, емоційний вплив. Як наслідок з'являються нові цифрові феодалі, тому опис їхньої сили та влади, механізмів їх реалізації на практиці, а саме – об'єкт присвоєння в посткапіталізмі – став об'єктом дослідження Ш. Зубоффа.

Американська професорка нагадала про визначення культури капіталізму, як «фаустівської». І це не випадково. Епоха Відродження, що принципово змінила західноєвропейську картину світу і представила новий погляд на людину, віру в безмежні можливості її волі та розуму, явила перший найбільш інтенсивний порив фаустівських домагань, що знаменував початок першого періоду фаустівської культури, підготовленого століттями пізнього середньовіччя. Глибокий інтерес до людської індивідуальності, що зумовило тенденцію до ідентифікації людського та божественного і започаткувало богоборчі устремління фаустівського духу, було програмно зафіксовано вже в трактаті Піко делла Мірандолли «Мова про гідність людини» (Мірандола, Джованні Піко делла, 2013. С. 44–64). Епоха Відродження таким чином знаменувала початковий етап відокремлення знання від моралі.

Вільнодумство нерідко поєднувалося із забобонами, хімія ще не відокремилася від алхімії, астрономія від астрології, медицина від емпіричного знахарства та лікування заклинанням, чорній магії протиставлялася магія «природна» («натуральна») – результат проникнення в «таємниці» природи та оволодіння ними. А будь-який експеримент мав на увазі наукові завдання: робити золото, лікувати від усіх хвороб, створити «еліксир життя» або «філософський камінь». Шукання істини, безкорислива жага до знань нерідко пере-

пліталися з корисливими, земними цілями: мати успіх, шану, багатство та славу, які могли дати астрологу, алхіміку чи медику його покровителі. На цьому ґрунті в XVI ст. і з'явилася легенда про Фауста, вченого, який уклав угоду з дияволом заради володіння абсолютним знанням. Фігура Фауста, з одного боку, стала символом дерзання людського духу, але, з іншого, – людство засудило Фауста, чим відобразилася суперечність ренесансної епохи, що спричинили кризу гуманістичної картини світу.

Феномен фаустовської культури не випадково присутній у роздумах Зубофф, бо в центрі сучасної культури опинився феномен угоди. І не випадково у посткапіталізмі розгорнулася боротьба за традиційні християнські цінності як протиставлення руйнівним концепціям, представленими гендерними ідеологіями, увагою до сексуальних меншин, протиставлення їх традиційним сім'ям, розхитування традиційних відносин між чоловіками та жінками. Боротьба за християнські цінності, їх збереження та сакральність стали наслідком боротьби за збереження досягнень раннього Модерну.

Саме тому у пізньому Модерні, за висновками Ш. Зубофф, об'єктом присвоєння стають поведінка, цінності, цілі, тобто нематеріальні цінності – інтелектуально-духовні. Новий світ, позбавлений традиційних цінностей християнства, залишає населення без імунної системи, без ДНК культурного масштабу. Контроль над нематеріальними чинниками стає головним завданням нового світу. У прикладі може стати всім відома аксіома того, що дитина, яка виховується у традиційній сім'ї з любов'ю і яка має досвід спілкування з однолітками у дворі (де можливе з'ясування стосунків у вигляді живого спілкування, а не «віртуального словесного мордобію»), більш стійка до маніпуляцій і дуже складно піддається різного роду моральній кривизні. З іншого боку, технологічні та економічні сили настільки впливають на психіку, що повна оцінка наглядового капіталізму можлива лише як результат критичного аналізу його наслідків, шрамів нашого повсякденного життя.

Тобто відбувається процес знеособлення людини, тому головна мета її роботи – показати, як власність на інтелектуально-духовні цінності перетворюється на владу загального характеру.

У першій частині авторка досить ґрунтовно розбирає основні категорії, з якими працює, дає визначення наглядовому капіталізму, звертає

увагу, що для його розуміння є проблема змішування наглядового капіталізму та технологій, які він використовує. Статуту наглядового більше відповідають такі компанії, як Google, Microsoft і Facebook. Тому для аналізу дослідження ДНК наглядового капіталізму їх брати більш зручно.

«Наглядовий капіталізм – це не технологія; це логіка, одухотворення якої здійснюється технологія, і що приводить її в дію. Наглядовий капіталізм – це ринкова форма, яка неймовірна поза цифровим середовищем, але вона не дорівнюється «цифрі»... Цифрова реальність може набувати різних форм залежно від соціальної та економічної логіки, яка дає їй життя. Капіталізм, а не технологія встановлює ціну підпорядкування і безпорадності» (Zuboff, 2019, р. 21). Тому в центрі її уваги два великих блоки досліджень: 1) основи, походження, ранній розвиток капіталізму; 2) фактичний матеріал, обстановка та її аналіз, як наглядовий капіталізм дебютував і досяг успіху. Показано, що багато положень, уявлень про «зручність» або подання та переконання про послуги як безкоштовні приймалися на віру. Тому в центрі уваги феномен цифрової середи, яка ототожнюється із впевненістю її прийняття, введення її вдома, її прирівнюваність до повсякденності побуту.

Центральними точками в цьому процесі виступають індивідуалізація і наш досвід її формування як індивідів, що самовизначаються, з одного боку, і суворого соціального середовища, з іншого. Режим неоліберальної ринкової економіки, який систематично підриває почуття власної гідності, та потреба у самовизначенні (Zuboff, 2019, р. 24). Вона стверджує: «Біль і розчарування, що народжуються цим протиріччям, і стали тими умовами, які штовхнули нас за допомогою та підтримкою до інтернету і зрештою змусили підкоритися драконівській угоді з наглядовим капіталізмом» (Zuboff, 2019, р. 24).

В першій частині вона досить ґрунтовно вивчає джерела та перші кроки наглядового капіталізму в Google: механізми його роботи, перший початок розвитку того, що стане його основоположними економічними імперативами та «законами руху». Далі приходять до висновку, що дійсною запорукою успіху компанії служить радикальні соціальні відносини, які вона оголосила доконаним фактом, починаючи із зневажливого ставлення до межі особистого людського досвіду та моральної цілісності автономного індивіда. «Натомість наглядові капіталісти затвердили своє право на вторгнення

на свій розсуд, узурпуючи індивідуальні права щодо прийняття рішень на користь одностороннього нагляду та самовільного вилучення людського досвіду заради чужого прибутку» (Zuboff, 2019, p. 26).

У другій частині вона досліджує «міграцію» наглядного капіталізму з онлайн-середовища в реальний світ внаслідок конкуренції за доступ до передбачень. Вона досліджує цей новий реаліті-бізнес, коли усі боки людського досвіду використовуються як сировина, що переробляється на поведінкові дані, смаки. «Найбільш надійна сировина для передбачень утворюється у результаті втручання в наш досвід, яке спрямовує нашу поведінку у бік, що відповідає комерційним інтересам наглядних капіталістів. Нові автоматизовані протоколи впливу на людську поведінку і зміни його розробляються на широку ногу, в міру того як засоби виробництва підпорядковуються новим і більш складним експериментам Facebook зі змінами емоцій користувачів подібно до гри покеру, що народилася у надрах Google і яка побудована на технології доповненої реальності» (Zuboff, 2019, p. 26).

Третя частина присвячена вивченню інструментальної влади та її прояву у вигляді повсюдно поширеної сенсорної та мережевої комп'ютерної інфраструктури. Вона пише: «інструментаризм – безпрецедентний вид влади, який вислизав від нашого розуміння частково тому, що був схильний до синдрому «безкінного екіпажу», що дорівнюється до значення «відсутності будь-якого договору». Ось як вона це пояснює: «Отже, давайте визначимося з нашими орієнтирами. Варіан тут прославляє не нову форму договору, а радше остаточне вирішення проблеми тривалої невизначеності, яка є *raison d'être* «договору» як засобу «приватного замовлення». Фактично, використання слова «договір» у формулюванні Варіана є прекрасним прикладом синдрому безкінного екіпажу. Винахід Варіана є безпрецедентним і не може розумітися просто як ще один вид договору. Фактично, це знищення договору; цей винахід краще розуміти як відсутність договору» (Zuboff, 2019, p. 26).

Першу міграцію необхідно розуміти як міграцію з реального світу до віртуального. А друга пов'язана зі зміцненням фокусу нового характеру експлуатації та контролю суспільства. «Подібно до того як інду-

стріальне суспільство уподібнювали машині, що добре функціонує, так і інструментальне суспільство представляється людським втіленням системи машинного навчання: єдиний розум вулика, в якому кожен елемент навчається і діє в угоді з усіма іншими елементами» (Zuboff, 2019, p. 26).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Американська дослідниця Ш. Зубофф пропонує новий погляд на посткапіталізм, вводячи новий термін для його фіксації – *наглядний*, сутність якого полягає у «добровільному» використанні нових інформаційно-комунікативних технологій та активному «втручання» у життя, унаочненому великими корпоративними інформаційними кампаніями. Механізмом його реалізації стає саме наше повсякдення у вигляді нової реальності – віртуальної. Економічні та соціальні конфлікти, глибокі кризи стають тією сценою, на якій «наглядний капіталізм» дебютував і прийшов до своєї слави як головний чинник розвитку капіталізму. «Наглядний капіталізм» – не випадковий продукт роботи інженерів-конструктивістів сучасного суспільства, це злая мутація капіталізму, яка «навчилася» використовувати історичні умови для дій та свого захисту.

Мета усіх робіт Ш. Зубофф, зокрема праці «Епоха наглядного капіталізму», – розробити концепції та підходи, які дають можливість вивчати засоби щодо змін поведінки людини за нових умов, перш за все, цифровізації суспільства, віртуалізації реальності і дозволили б побачити закономірності у тому, що здається розрізненими поняттями, явищами та фрагментами риторики та практики. І це їй вдалося.

Спираючись на антропологічні, соціологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри впливу інформаційно-комунікативних технологій вона сформувала цілісну, концептуально обґрунтовану методологію опису сучасного інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. Останнє дає можливість вийти на новий ракурс бачення розвитку суспільства (в її термінології «пізнього» або «наглядного» капіталізму), що, без сумніву, збагачує теоретичну базу сучасної науки.

Список використаних джерел

Воронкова, В. Г. & Венгер, О. М. Формування концепції адміністративного менеджменту в умовах стрімкого розвитку технологій, стохастичності та адаптації до змін. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць*. Гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. Вип. 3 (80). 159-177.

- Воронкова, В. Г., Соснін О.В. Формування інформаційного суспільства в Україні: виклик чи потреба часу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 60. С. 13-24.
- Воронкова, В. Г., Нікітенко, В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022. 460 с.
- Горкгаймер, М. Критика інструментального розуму. Київ: ППС, 2002, 2006. 282 с.
- Дольська, О. О. Навіщо нам концепт картина світу у ситуації, коли реальність шокує? *Матеріали Міжнародного науково-методичного семінару «Людина / світ на роздоріжжі: технології, ресурси, соціальні інституції»*. Практичні студії 4–6 травня 2023 р. Харків, НТУ «ХПІ», 2023 р. С. 23-27.
- Култаєва, М. Д. Передмова перекладача // Горкгаймер Макс. Критика інструментального розуму. Київ: ППС, 2002, 2006. 282 с.
- Маркс, К. і Енгельс, Ф. Повне зібрання творів. 50 тт. Київ, 1958-1985 (переклад з 2-го російського видання]. Т. 3. 1959. 603 с.
- Мірандола, Джованні Піко делла. Промова про гідність людини ; [пер. з лат. Назарія Назарова] // Всесвіт. 2013. № 11–12. С. 44–64.
- Тоффлер, Е. Третя хвиля. Київ: «Всесвіт», 2000. 480 с. URL: <https://archive.org/details/TheThirdWave-Toffler> (дата звернення 23.04.2025)
- Bauman, Z. Globalizations: The Human Consequences. Cambridge University Press, 1998. 136 p.
- Bauman, Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 228 p.
- Burgin, Angus. The Great Persuasion: Reinventing Free Markets Since the Depression. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012. 280 p.
- Flew, T. “Michel Foucault’s The Birth of Biopolitics and Contemporary NeoLiberalism Debates”, *Thesis Eleven* 108, №1, 2012. P. 44-65.
- Jensen, M. C. and Meckling, W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics* 3, № 4, 1976, pp. 305-360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
- Jones, D. S. Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012. 432p.
- Krippner, G. R. Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance. Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 2011. 240 p.
- Polanyi, K. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. Boston: Beacon, 2001. 360p.
- Schmidt, E. and Cohen, J. The New Digital Age: Transforming Nations, Businesses, and Our Lives. New York: Vintage, 2014. 368p.
- Tararoev, J., Horodyska, O. and Dolska, O. (2025) From Universe to Society: Developing a Methodological Approach. *Philosophy and Cosmology*, Vol. 34, 93-108. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/6>
- Wallerstein, I. European Universalism: The Rhetoric of Power. New York: The New Press, 2006. 152 p.
- Wallerstein, I. Historical Capitalism with Capitalist Civilization. London: Verso, 1995. 144 p.
- Zafirovski, M. «“Neo-Feudalism” in America Conservatism in Relation to European Feudalism». *International Review of Sociology* 17. № 3. 2007. P. 393-427.
- Zuboff, S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs, 2019. 704 p.

References

- Voronkova, V. H., & Venher, O. M. (2020). Formuvannia kontseptsii administratyvnoho menedzhmentu v umovakh strimkoho rozvytku tekhnolohii, stokhastychnosti ta adaptatsii do zmin. *Humanities Studies: Zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 3(80), 159–177). Zaporizhzhia: ZNU.
- Voronkova, V. H., & Sosnin, O. V. (2015). Formuvannia informatsiinoho suspilstva v Ukraini: Vykyk chy potreba chasu. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 60, 13–24). [in Ukrainian]
- Voronkova, V. H., & Nikitenko, V. O. (2022). Filosofiia tsyfrovoy liudyny i tsyfrovoho suspilstva: Teoriia i praktyka (Monohrafiia). Lviv–Torun: Liha-Pres.io[in Ukrainian]
- Horkhaimer, M. (2002, 2006). Krytyka instrumentalnoho rozumu. Kyiv: PPS.
- Dolska, O. O. (2023). Navishcho nam kontsept kartya svitu u sytuatsii, koly realnist shokuie? In *Materialy Mizhnarodnoho nauково-metodychnoho seminaru. Liudyna / svit na rozdorizhzhzi: tekhnolohii, resursy, sotsialni instytutsii* (Praktychni studii, 4–6 travnia 2023 r., 23–27). Kharkiv: NTU «KhPI».
- Kultaieva, M. D. (2002, 2006). Peredmov a perekkladacha. In M. Horkhaimer, Krytyka instrumentalnoho rozumu. Kyiv: PPS.[in Ukrainian]
- Marks, K., & Enhels, F. (1959). Povne zibrannia tvoriv (Vol. 50, T. 36). Kyiv: 1958–1985.
- Mirandola, D. P. della. (2013). Promova pro hidnist liudyny [Nazariia Nazarova, Trans. from Latin]. *Vsesvit*, 11–12, 44–64.

- Toffler, E. (2000). *Tretia khvyliia*. Kyiv: Vsesvit. <https://archive.org/details/TheThirdWave-Toffler>
- Bauman, Z. (1998). *Globalizations: The human consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press. [in English]
- Burgin, A. (2012). *The great persuasion: Reinventing free markets since the depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Flew, T. (2012). Michel Foucault's *The Birth of Biopolitics* and contemporary neoliberalism debates. *Thesis Eleven*, 108(1), 44–65.
<https://doi.org/10.1177/0725513611421481>
- Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4)
- Jones, D. S. (2012). *Masters of the universe: Hayek, Friedman, and the birth of neoliberal politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Krippner, G. R. (2011). *Capitalizing on crisis: The political origins of the rise of finance*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Polanyi, K. (2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Boston, MA: Beacon Press. [in English]
- Schmidt, E., & Cohen, J. (2014). *The new digital age: Transforming nations, businesses, and our lives.** New York, NY: Vintage.
- Tararoev, J., Horodyska, O., & Dolska, O. (2025). From universe to society: Developing a methodological approach. *Philosophy and Cosmology*, 34, 93–108. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/6>
- Wallerstein, I. (2006). *European universalism: The rhetoric of power*. New York, NY: The New Press. [in English]
- Wallerstein, I. (1995). *Historical capitalism with capitalist civilization*. London, UK: Verso.
- Zafirovski, M. (2007). Neo-feudalism" in American conservatism in relation to European feudalism. *International Review of Sociology*, 17(3), 393–427. <https://doi.org/10.1080/03906700701574323>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York, NY: PublicAffairs.

OLGA, DOLSKA – Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>

IEVGEN, GONCHARENKO – PhD student at the Department of Philosophy
of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: ievgen.goncharenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6073-4159>

**THE PHENOMENON OF POST-CAPITALISM (BASED ON THE WORK OF SH. ZUBOFF
«THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM: THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE
AT THE NEW FRONTIER OF POWER»)**

Abstract

The relevance of the topic is that today the search for a description of the development of the modern information society in order to come up with new methodological approaches to its understanding and, as a consequence, its vision, first of all, on the path of its future, is of particular importance. Any methodological basis related to the analytics of social relations must be based on certain philosophical theories, concepts, or better yet, approaches. The analysis of modern society in such a formulation of the question becomes an extremely difficult task, since for almost twenty-five years the scientific community has not had a quantitative indicator of large-scale and logically complex reflections of works. However, there are works by individual authors whose reflections, conclusions, and approaches should enter the treasury of philosophical thought of our time. One of the authors of such an assessment is the American researcher, Harvard University professor Shoshanna Zuboff, known for her scientific discoveries since the early 2000's. Her position, assessment, and characterization of the late form of capitalism, which she designates as "postcapitalism," has a special "color," it stands out for its freshness and density of thought. **The purpose** of the research is to familiarize

yourself with the latest work of Sh. Zuboff with a demonstration of the main trends, foundations, and specific locations of the emergence of a new type of capitalism – surveillance capitalism. The objectives of the study: 1) to clarify the essence and characteristics of late capitalism, according to the ideas of Sh. Zuboff; 2) to outline the mechanisms of activation of information and communication technologies, the formation of their influence on the characteristics of late capitalism; 3) to substantiate the concept of «surveillance capitalism», to show its conceptualization as a methodology for describing the information society of a new generation and a new approach, in which the sociological, anthropological, economic, psychological, information and technological dimensions of modern society are organically combined. 4) to form a conceptualization of the description of the information society, which acts as a new methodology in the analysis of modern society. in order to reach a new perspective and society or late capitalism. A deep analysis led the author to conclusions about the characterization of late capitalism as surveillance. The article proposes a consideration of the main provisions, categories, and strategies for the development of post-capitalism based on the materials of her work «Surveillance Capitalism»; a brief analysis of each part of the book is given; the results of the material read are summarized. **The research methodology** is based on a systemic-structural approach, analytical-historical, on the methodology of everyday life analysis with the aim of actively involving sociological, economic, anthropological, information-technological, and psychological data. Conclusions. Based on the anthropological, sociological, economic, psychological, information and technological dimensions of the impact of information and communication technologies, she has formed a holistic, conceptually sound methodology for describing the modern information society, which acts as a new methodology for analyzing modern society. The latter makes it possible to reach a new perspective of the vision of the development of society (in her terminology of «late» or «supervisory» capitalism), which, without a doubt, enriches the theoretical basis of modern science.

Key words: «surveillance capitalism» (post-capitalism), methodology for studying society, digital world, power, intangible factors, information and communication technologies, digital campaign environment.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 05.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 25.09.2025

How to cite: Дольська, Ольга, Гончаренко, Євген. Феномен посткапіталізму (за матеріалами роботи Ш. Зубофф «The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power»). HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 52–61

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-05>